

УДК 159.922

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ПРОДУКТ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ ЧИ СУБ'ЄКТ ТВОРЕННЯ ЖИТТЄУСТРОЮ НАРОДУ?

Скворець В.О. (м. Запоріжжя)

Анотації

Стаття присвячена соціально-філософському дослідженню зв'язку громадянського суспільства з життєустроєм народу. Аналіз проявів суб'єктності громадянського суспільства в суспільно-політичному житті сучасної України свідчить про суперечливу взаємозалежність громадянського суспільства і держави у творенні життєустрою народу. Громадянське суспільство як форма суспільної самоорганізації, яка вирішально впливає на формування суспільних відносин і соціальних цінностей, більшою мірою пов'язане з творенням життєустрою народу, ніж держава.

The article is devoted to the social-philosophy research of connection between civil society and people's life. The analysis of displays of subjectiveness of civil society in social and political life of modern Ukraine testifies to contradictory interdependence of civil society and state in creation of people's life. Civil society as form of public self-organization, which influences on forming of public relations and social values, is in a greater degree related to creation of people's life, than the state.

Ключові слова

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, АРИСТОТЕЛІВСЬКА ТРАДИЦІЯ, БОДЕНІВСЬКА ТРАДИЦІЯ, ЖИТТЄУСТРОЙ, СУБ'ЄКТ ТВОРЕННЯ ЖИТТЄУСТРОЮ, ЗМІНА ЖИТТЄУСТРОЮ, ДЕРЖАВНА ВЛАДА, РЕФОРМИ, СУСПІЛЬНА ДЕГРАДАЦІЯ, КЛАСОВА БОРОТЬБА

Вступ

Актуальність дослідження проблеми ролі громадянського суспільства в суспільному розвитку визначається необхідністю подолати в нашій державі кризу управління. В Україні проведено чимало теоретичних досліджень аналізу громадянського суспільства, але більшість із них мало пов'язані з практикою суспільного життя. Дослідники не тільки не дійшли спільної думки щодо питання про роль і значення громадянського суспільства в суспільному розвитку України, але й розходяться у питаннях щодо сутності, змісту, генези, історичного простору і часу існування громадянського суспільства.

Мета статті: започаткувати дослідження зв'язку громадянського суспільства з життєустроєм народу.

Обговорення проблеми

В історії світової філософської думки склалися два основні підходи до уявлень про громадянське суспільство. Аристотель започаткував підхід, що пов'язує громадянське суспільство виключно з демократичною державою.

Цей підхід відображений в роботах Т. Гоббса, Дж. Локка, Г. Гегеля, А. Токвіля. Інший підхід заснував Ж. Боден, який пов'язував існування громадянського суспільства з будь-якою державою. Послідовниками цього підходу стали Ж.-Ж. Руссо, А. Фергюссон, К. Маркс. У сучасному українському суспільствознавстві в руслі **аристотелівської традиції** громадянське суспільство досліджують А.Ф. Карась, С.О. Кириченко, А.Ф. Колодій, Ф.М. Рудич, В. Степаненко та ін. Послідовниками **боденівської традиції** уявлень про громадянське суспільство стали українські вчені В.І. Воловик, Ф. Канак, В. Князєв, В.А. Моргун, В.І. Шинкарук, Г.В. Щокін. Сучасні західні соціологи Джон Кін, Джефері Александер, Ернест Геллнер, Ендрю Арато, Джін Коген зводять громадянське суспільство до «ідеально-типової категорії», позбавляючи його суб'єктності. Наслідуючи їх, українські послідовники аристотелівської традиції прагнуть довести, що в сучасній Україні держава створює умови для формування громадянського суспільства. Вони розглядають громадянське суспільство як соціальний об'єкт, як якісний стан суспільства, а не як самостійний соціальний суб'єкт. Послідовники боденівської традиції доводять, що в соціально неоднорідному соціумі громадянське суспільство завжди було важливим суб'єктом, здатним впливати на державу і суспільну свідомість [1]. Будучи прихильником боденівської традиції, автор цієї статті змушений констатувати недостатню увагу вчених до теоретичного осмислення зв'язку громадянського суспільства з життєустроєм народу, зокрема, в умовах незалежної України.

Зміни в життєустрої українського народу в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., мають доленосний характер. Вже 17-й рік український народ утверджує власну незалежну державу, але результати пройденого шляху не втішні. Населення України скоротилося на 11%. Вчені зазначають, що з 1 січня 1993 р. (коли чисельність населення України була найбільшою) до 1 січня 2005 р. загальна чисельність населення України скоротилася на 4963,4 тис. осіб, або на 9,5% (з 52 244 тис. до 47 280 тис.) [2, с. 22]. Вже в третьому кварталі 2007 р. населення України становило 46,5 млн. осіб [3, с. 17]. За прогнозами вчених, до 2015 р. населення України зменшиться до 41,3 млн. осіб, а до 2050 р. – на 40 % [4, с. 100]. ООН визнала український народ «вимираючою нацією», а тому подолання демографічної кризи є питанням життя і смерті нашого народу. Гідну відповідь на цей виклик часу можна дати лише спільними зусиллями народу і держави.

Причини демографічної кризи (катастрофи!) в сучасному українському суспільстві слід шукати в особливостях соціально-економічного розвитку нашої країни. В 90-х роках ХХ століття політична верхівка України нав'язала суспільству економічні реформи, які не тільки не відповідали потребам та інтересам українського народу, але й суперечили його ментальності.

За оцінкою відомого економіста О.Г. Білоруса, «Україна в результаті успішного виконання першого етапу «програми шокової терапії», розробленої фахівцями Міжнародного валютного фонду і Світового банку, опинилася на грані **національної катастрофи**» [5, с. 716-717]. В такому ж дусі оцінює ці реформи М.А. Павловський, який доводить: жертвами

реформ, що проводилися за рекомендаціями МВФ, є широкі верстви населення, по відношенню до яких «успіхи» реформ стали початком їх економічного геноциду [6, с. 41].

Соціальний розвиток незалежної України визначався корінною зміною соціальної структури. За даними соціологічних досліджень, з 1988 до 2001 року чисельність нижчих прошарків зросла від 5,7% до 88,2%, середніх скоротилася з 75,0% до 9,8%, вищих – з 19,3% до 2% [7, с. 25]. Отже, правляча верхівка України за рекомендаціями фахівців МВФ і Світового банку протягом одного десятиліття перевернула соціальну піраміду в Україні й поставила її з ніг на голову. Соціальна піраміда в такому стані довго протриматися не могла – в неї не було опори. Коли провідники неоліберальних реформ 90-х років XX століття так жорстоко поглинулися над українським народом, тоді були підстави думати, що в Україні ще немає громадянського суспільства.

Наслідком суспільної трансформації стала маргіналізація значної частини населення України. Це стосується колишніх колгоспників і працівників великих промислових підприємств районних центрів. Трагедією для кваліфікованих спеціалістів та робітників міст і райцентрів Запорізької області обернувся занепад таких заводів як «Південдизельмаш» у м. Токмаку, «Орсільмаш» (5 тис. працівників) в Оріхові, будівельно-оздоблювальних машин у м. Дніпрорудному (4 тис. робочих місць) та інших, їм подібних. В радянський період зусиллями держави і народу в кожному райцентрі України створено хоч одне велике підприємство, яке утворювало основу економічного і соціального розвитку району. Якби в Україні знайшовся колектив учених, який взявся б написати «Історію міст і сіл незалежної України» (з 1991 р.), то ми змогли б побачити в нашій вітчизняній історії наукову картину чергової Руїни.

За всієї важливості економічних, соціальних та демографічних процесів основним критерієм якості державного устрою є реальне становище людини. Маргіналізація значних верств населення свідчить про катастрофічний для долі мільйонів людей розрив соціальних зв'язків. Досвід співжиття кількох поколінь виявився незатребуваним і непотрібним у ринкових умовах. Нова соціалізація стала умовою виживання. Аналізуючи психологічні аспекти соціалізації, Г. Золотухін зазначає: «На теренах колишнього СРСР в останні п'ятнадцять років тривають болісні процеси масової соціальної адаптації. Інакше кажучи – «виживання, пристосування індивіда і первинних колективів (у першу чергу – сімей) при обмежених ресурсах грошей і зв'язків, освіти і кваліфікації, ціною зниження статусу, звуження сфери соціальних контактів і загальних інтересів, постійного спрощення структури запитів і послаблення вимог до якості благ, продуктів, життя взагалі». Соціальне оточення набуло рис деструктивності (бідність, матеріальне і культурне розшарування, криміналізація, зневага до законів тощо). Деструкція, тим часом, є одним із засобів соціалізації: людина позбавляється почуття безсилля шляхом руйнування оточуючого світу» [8, с. 52]. Для позначення тих суперечливих процесів, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, вчені використовують термін Громадянське суспільство: продукт демократичної держави чи суб'єкт творення життєустрою народу?

«системна криза» і пов'язують її з кризою управління суспільством [9, с. 9]. На наш погляд, найстрашнішим наслідком суспільної трансформації в Україні стала руйнація життеустрою українського народу.

Дослідження різних теоретичних уявлень про громадянське суспільство дозволило автору сформулювати власне визначення поняття, що спирається на моделі боденівської традиції уявлень про це явище. **Громадянське суспільство** – це форма суспільної самоорганізації, що відображає сферу недержавних (приватних) відносин, зумовлених взаємодією індивідуальних і колективних потреб та інтересів, які детермінуються реалізацією свободи особистості та вирішально впливають на формування суспільних відносин і соціальних цінностей. Аналіз соціальних зв'язків цього феномена з державою, правом, особою, соціумом та іншими суб'єктами може бути основою для дослідження його суб'єктності.

Поняття «життеустрій» зустрічається в літературі, але в словниках та довідниках воно трапляється дуже рідко. В одному із тлумачних словників все ж вдалося знайти таке тлумачення: життеустрій – це створення будь-кому нормальних умов життя, побуту [10, с. 167]. Наведена дефініція «життеустрою» визначає лише загальний напрям пошуку змісту поняття, не розкриваючи його сутності, а головне – не враховує активності тих, для кого створюються ці умови. Щоб розкрити сутність і зміст поняття «життеустрій», треба з'ясувати, що являють собою «нормальні умови життя і побуту».

Розглянемо поняття «умови» з позицій діалектичного підходу. «Умова – філософська категорія, в якій відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає і існує. Розрізняють умови виникнення і умови існування речей. Умови виникнення містять усі визначення нової речі. Умова якоїсь речі виступає як безпосереднє *буття*, що входить у зміненому вигляді до змісту нової речі як її момент. Особливістю умови є те, що вона сама собою, без *діяльності* не може перетворюватися на нову дійсність, продукувати її, вона лише створює можливості нової речі як зумовленої. Для перетворення можливості нової речі на її дійсність необхідна причина як активний, діяльний фактор, який з матеріалу умови продукує нову дійсність. У суспільному житті таким фактором виступає *людина* як суб'єкт, всі інші фактори є умовою життєдіяльності людини. Нова річ, сформована причиною з відповідних умов, набувши самостійності, потребує відповідних умов існування. Ці умови не визнають сутності зрілої речі, вони лише впливають на спосіб її існування. Завдяки наявності відповідних умов *властивості* речей переходять з можливості в дійсність. Поєднуючись з умовою, підстава набуває зовнішньої безпосередності й моменту буття. Умова і зумовлене є такими лише у взаємному відношенні, вони становлять діалектичну єдність протилежностей» [11, с. 703-704]. Як бачимо, в понятті «життеустрій» має бути відображено нормальне існування людини як результат її діяльності, який відображає в умовах конкретного соціального середовища перехід із можливості в дійсність, тобто самореалізацію особистості.

За визначенням, «нормальне» – відповідне нормі, те, що підпорядковується правилу [12, с. 306]. Норма (від лат. norma – правило, взірець) – в широкому розумінні обмеження, якому підпорядковано певний процес чи його результати; суспільно-історично визначена міра, спосіб задоволення потреби, реалізація тієї чи іншої ситуації. Зміст кожної норми визначається у межах конкретно-історичної практики [13, с. 451-452]. Дослідники зазначають, що завдяки нормам людська діяльність «має визначену упорядкованість». *Соціальна норма* – вираження не реальної поведінки, а нормативної. Це поняття є ключовим для теорій соціального порядку [14, с. 274].

Враховуючи наведені уявлення про поняття «умова» і «нормальний» («норма»), спробуємо сформулювати авторську дефініцію. **Життеустрій** – це система забезпечення нормальних умов життя, яка є результатом життєдіяльності людей і відображена сукупністю критеріїв, серед яких визначальними є: 1) суспільна діяльність особистостей; 2) взаємодія соціальних суб'єктів у процесі реалізації своїх потреб та інтересів; 3) нагромадження соціального досвіду; 4) формування суспільних відносин і соціальних норм; 5) утвердження соціальних цінностей.

Такий підхід забезпечує основу для аналізу життєустрою людини, сім'ї, колективу, громади, спільноти, тобто дослідження життєустрою на різних рівнях суспільного буття, що в сукупності складає життеустрій народу.

Поняття «життеустрій» пов'язується з нормальними умовами життя людей, а те що відбулося в Україні в 90-х роках XX століття повною мірою відповідає поняттю «зміна життєвого устрою» або «руйнування життєвого устрою українського народу». Хто ж є творцем і виконавцем цієї драми українського народу? В цей період поняття «державотворення» не сходило з вуст політиків, а тим часом набувало обертів руйнування життєустрою нашого народу.

Цікава картина постає в процесі аналізу теоретичних і практичних аспектів суспільно-політичного устрою України. З теоретичної точки зору, державний устрій сучасної України відповідає високим вимогам міжнародних стандартів: а) в Україні запроваджено демократичний устрій; б) народ вільно обирає владу; в) людину проголошено найвищою соціальною цінністю; г) в Конституції України закріплено гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; д) не забули, навіть, покласти на державу (державну владу) конституційний обов'язок нести перед громадянами відповідальність за свої дії.

В реальному сучасному світі український народ – «вимираюча нація». Між формальним статусом вільного народу і реальним статусом «вимираючої нації» утворилася величезна прірва суспільних суперечностей. Це прірва між інтересами олігархічно-бюрократичної верхівки, яка захопила владу і власність в Україні, і життєвими потребами основної маси громадян, яка позбавлена влади, власності та необхідних для нормальної життєдіяльності умов. У 2004 році тодішній Президент України Л. Кучма чи не найбільше турбувався про збереження суспільно-Громадянське суспільство: продукт демократичної держави чи суб'єкт творення життєустрою народу?

політичної стабільності (а разом з нею і збереження родинної власності на комбінат «Криворіжсталь»), але чи могли тоді десятки мільйонів громадян України сприймати як соціальну цінність стабільність свого існування в бідності та злиднях. Не виключаючи з контексту проблеми впливу зовнішніх чинників, треба визнати, що події, названі «помаранчевою революцією», відобразили загострення внутрішніх суспільно-політичних суперечностей в Україні. Вже в дні «помаранчевої революції» та в наступний період з'явився ряд публікацій послідовників аристотелівської традиції, які проголосили народження громадянського суспільства в Україні [15; 16; 17].

Прихильники аристотелівської традиції, подібно Дж. Локку, дотримуються розуміння громадянського суспільства як «республіки власників». Вважаючи, що демократична держава створює громадянське суспільство, вони, з одного боку надмірно його ідеалізують (розглядають як «ідеально-типову категорію», а не реальність), а з другого боку замовчують суспільно-політичну суб'єктність тих, хто не потрапив до «республіки власників».

Ігнорування впливу на суспільну свідомість інших соціальних суб'єктів, крім держбюрократії та членів «республіки власників», відриває громадянське суспільство від змісту суспільного життя, бо ігнорує здатність відображати потреби інших соціальних груп. Вчені зазначають: «Пануюча верства змушена виборювати недоторканість існуючої соціальної ієрархії. Підпорядковані ж верстви відповідно борються за визволення з під тиску, за зміну свого становища або й за своє панування, причому робиться це також з позицій обмеженого, приватного інтересу, ілюзорних уявлень щодо його загальної значущості. Боротьба за панування, яка дає можливість переважного задоволення приватних інтересів і приводить до стихійного задоволення інтересу загального, є змістом політичного життя суспільства» [18, с. 34].

У реальному суспільному житті має місце залежність державної влади від народу (точніше, від громадянського суспільства), про яку не люблять згадувати політики, але у своїй діяльності вони постійно наштовхуються на неї. Навіть видатні державі діячі з незвичайною харизмою залежали від народу та суспільних настроїв. Про вказану залежність М. Михальченко писав: «У політиці треба поважати фундаментальні закони історії. Це тільки здається, що Цезар, Наполеон, Петро Перший, Гітлер, Ленін, Сталін, Мао Цзедун та інші політики своєю діяльністю показали, що кордон законів перейдено. Таку ілюзію створює безпосередня близькість їхніх діянь до меж дозволеного історією. Якби вони перейшли межу дозволеного історією, то їх би знищили відразу. А «прикордонна позиція» дала змогу їм гратися і з добром і зі злом. У цьому проявилися як їхня геніальність, так і їхнє безумство. І те, і друге знаходить шанувальників серед мас, тож вони були потрібні певним верствам населення, а отже, історії» [19, с. 11].

Порівнюючи специфіку економічних реформ в Україні 90-х років XX ст. і початку XXI ст., треба відзначити їх суттєву відмінність. Реформи 90-х років відзначалися безоглядною лібералізацією, «шоковою терапією», повною безвідповідальністю держави за стан справ у країні. На рубежі XX і

XXI ст. під тиском опору трудящих та наростанням класової боротьби правлячий режим Л. Кучми був змушений відмовитися від продовження курсу неоліберальних реформ. З 2000 р. починається економічне зростання, держава здійснила заходи щодо припинення падіння життєвого рівня населення. Поступово позбавилися такого ганебного явища як затримка виплати пенсій. З'явилися реальні заходи соціальної політики, що стосувалися широких верств населення, зокрема підвищення зарплат і пенсій, введення таких соціальних стандартів як прожитковий мінімум, мінімальна пенсія, мінімальна заробітна плата. З 2005 року сім'ї, в яких народилася дитина, почали отримувати значну грошову допомогу від держави.

Перехід від періоду повної суспільної деградації 90-х років до періоду зростання початку XXI століття зумовлений аж ніяк не прозрінням політичної верхівки України, а наростанням народного опору неоліберальним реформам, піднесенням класової боротьби.

Теоретики аристотелівського напрямку навіть не згадують про зв'язок громадянського суспільства з класовою боротьбою. Представники боденівської традиції, навпаки, розглядають взаємодію класів і соціальних груп як прояви громадянського суспільства. К. Маркс писав: «доведено, що всяка політична боротьба є боротьба класова і що всяка боротьба класів за своє визволення, незважаючи на її неминуче політичну форму, – бо всяка класова боротьба є боротьба політична, – ведеться, кінець кінцем, заради визволення *економічного*. Отже, безперечно, що, принаймні у новітній історії, держава, політичний лад, є підпорядкованим, а громадянське суспільство, царство економічних відносин, – вирішальним елементом. За старим поглядом на державу, який також поділяв і Гегель, вона було, навпаки, визначальним, а громадянське суспільство – визначуваним елементом». Далі К. Маркс продовжує свою думку: «в новітній історії державна влада визначається загалом і в цілому мінливими потребами громадянського суспільства, пануванням того чи іншого класу, а кінець кінцем – розвитком продуктивних сил і відносин обміну. Але якщо навіть у наш найновіший час з його гігантськими засобами виробництва і сполучення держава не становить самостійної галузі і не розвивається самостійно, а і в існуванні своєму і в своєму розвитку залежить, кінець кінцем, від економічних умов життя суспільства, то тим більше це має силу щодо всіх старих часів, коли ще не було таких багатих засобів виробництва матеріального життя людей і коли, виходить, необхідність цього виробництва неминуче повинна була ще в більшій мірі панувати над людьми» [20, с. 296].

Боротьба за зміну стратегії реформ в Україні, знайшла відображення в суспільно-політичному русі. Важливу роль в аналізі сутності та наслідків неоліберальних реформ відіграли дослідження українських економістів. Їхні пропозиції зміни курсу реформ, відродження вітчизняного виробництва, переходу від зубожіння широких верств населення України до економічного зростання та зростання добробуту народу були розроблені українською економічною наукою і знайшли відображення в дослідженнях вчених

Лукінова І.І., Гейця В.М., Пахомова Ю.М., Чумаченько М.Г., Білоруса О.Г., Філіпченко А.С. та ін. [21, с. 711]. Позиція вчених, занепокоєних долею українського народу, справила значний вплив на суспільну свідомість, сприяла виникненню опозиції щодо політичного курсу, що зумовив суспільну деградацію України.

В економіці боротьба проти неоліберальних реформ теж набула гострого характеру. За оцінками економістів, те, що у 2000 р. на ринку України було 92% імпорتنих товарів, теж було «великим успіхом реформ в інтересах Заходу». А те, що за вісім років реформ Україна втратила понад 74% свого економічного потенціалу, завершила деіндустріалізацію країни, майже повністю знищивши вісім промислових галузей (легка промисловість скоротилася у 8 разів, електронна – у 100 разів) – це теж корисно Заходу, бо Україна перестала бути конкурентом навіть на своєму внутрішньому ринку [22, с. 710]. Виробники доклали величезних зусиль, щоб повернути власний продовольчий ринок.

У соціологів майже пропав інтерес до дослідження класової боротьби. А емпіричний матеріал щодо цієї проблеми можна знайти величезний, зокрема, в партійній та профспілковій пресі, опозиційних виданнях, частково в «Голосі України». Цей соціологічний матеріал представлений конфліктами найманих працівників із власниками підприємств, дрібних підприємців та фермерів із місцевою владою, профспілкових організацій із роботодавцями.

Під керівництвом профспілок чотири рази «організовувалися всеукраїнські акції протесту, найбільша з яких – у 1998 р., що пройшла під гаслом «Роботу, зарплату, соціальний захист!» зібрала під профспілкові прапори понад 4,5 млн. чоловік. В окремі роки страйкувало до півтори тисячі трудових колективів підприємств. Активно боролися за свої законні права на гідну зарплату і своєчасну оплату праці шахтарі, освітяни, працівники транспортних галузей, житлово-комунального господарства, атомної енергетики та деякі інші». Г. Осовий констатує, що «синдром української меншовартості та безмежного терпіння надто глибоко проник у пори суспільства й паралізував волю людей. Навіть в піковий період 1999 р., коли майже 11 млн. працівників, або кожен другий з трьох зайнятих, місяцями не отримували заробітну плату, лише біля 400 тисяч з них звернулося за захистом своїх прав до суду. Тільки на 588 підприємствах із 600 тисяч, де мала місце заборгованість із заробітної плати, працівниками та профспілками були ініційовані колективні трудові спори з роботодавцями з цього приводу» [23, с. 20, 21].

Дискримінація освітян в оплаті праці посилила конфлікт між освітянами і владою, яка ігнорує вимоги ст. 57 Закону України «Про освіту», що встановлює державні гарантії освітянам і визначає їх правовий статус. В 1997-2001 роках державна влада всупереч вимогам закону позбавляла освітян щомісячних надбавок за педагогічний стаж і щорічних виплат на оздоровлення, тому у 1997-2000 роках накопичилися значні борги держави перед освітянами. Станом на літо 2003 р. було подано 30 тисяч судових позовів освітян до держави. Як свідчать документи, 29 червня 2004 року

Європейський суд з прав людини виніс рішення у справах вчительок з міста Конотопа – Г.О. Жовнер та І.В. Півень, які протягом 6 років не змогли добитися виплати надбавок за педагогічний стаж, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту». Ці рішення зобов'язали державу України виплатити заявницям протягом трьох місяців не тільки матеріальну шкоду (Жовнер Г.О. – 50 Євро, Півень І.В. – 117 Євро), компенсацію судових витрат (по 42 Євро), але й моральну шкоду – по 3200 Євро кожній [24, с. 362, 370]. На той час кілька сотень аналогічних позовів освітян були вже виграні в Україні, з'явилася готовність освітян вишикуватися широкою чергою до Євросуду. Влітку 2004 р. Верховна Рада України прийняла закон про реструктуризацію боргу перед освітянами, а після подолання нею президентського вето 9 вересня 2004 р. закон був підписаний. Незабаром на його виконання в держбюджеті було виділено на 5 років близько 6 млрд. грн.

Суспільно-політичні події в Україні на рубежі XX і XXI ст. засвідчують суспільну роль громадянського суспільства. Класова боротьба трудящих за свої права, трудові конфлікти і трудові спори, масові звернення громадян до суду за захистом своїх прав і, нарешті, перемога над державною владою, яку частково отримали освітяни в боротьбі за свої права, яскраво відобразили наявність громадянського суспільства як важливого суб'єкта суспільного розвитку.

Отже, в незалежній Україні на рубежі XX і XXI століть ми чітко бачимо взаємодію громадянського суспільства і держави. Якщо в 90-х рр. XX століття провідну роль у визначенні державної політики відігравала та частина громадянського суспільства, яка разом з державною бюрократією розгорнула реалізацію моделі суспільного розвитку, що була нав'язана МВФ правлячій верхівці України, то на рубежі віків виступ іншої частини громадянського суспільства, переважно тієї, яка не відноситься до «республіки власників», змусив змінити стратегію економічних реформ. Громадянська позиція ряду вчених, письменників, громадських, профспілкових діячів, мільйонів громадян, наростання соціального протесту і піднесення класової боротьби трудящих за свої права змусили правлячу верхівку відмовитися від продовження курсу, що вів до загибелі держави. Процес суспільної деградації було призупинено. Така справжня суспільна роль громадянського суспільства в сучасній Україні.

У 2001 р. О.Г. Білорус зазначав, що в нашій економіці «є родючі землі, природні ресурси, промислові цехи, обладнання, кваліфіковані робітники, система освіти, науки, але все це паралізоване через кризу системи управління» [25, с. 718]. Криза системи управління виявляється в ігноруванні суб'єктності всіх інших соціальних суб'єктів, крім органів державної влади та наближених до неї суб'єктів, тобто ігноруванні суб'єктності громадянського суспільства.

Необхідно привернути увагу державників і громадськості до боденівської традиції уявлень про громадянське суспільство, що дає можливість побачити доленосну роль громадянського суспільства як важливого суб'єкта історичного процесу. Аналізуючи взаємозв'язок держави

Громадянське суспільство: продукт демократичної держави чи суб'єкт творення життєустрою народу?

і суспільства, І.І. Кравченко, який чітко перейшов на позиції боденівської традиції, зазначає, що «громадянське суспільство – це не все суспільство, але його авангардна, перспективна частина, яка розвивається і здатна вести за собою решту суспільства та поповнюватися з її складу» [26, с. 28]. Послідовно дотримуючись боденівського підходу щодо громадянського суспільства, В.І. Воловик доводить необхідність враховувати вплив на формування політичної свідомості не лише держави, а й суб'єктності громадянського суспільства. Дослідник пише: «В системі традицій політичної діяльності уявляється правомірним виділити в якості особливих підсистем: 1) традиції, що пов'язані з діяльністю політичних суб'єктів, які входять до системи державної влади; 2) традиції, що пов'язані з діяльністю політичних суб'єктів, які входять до структури громадянського суспільства» [27, с. 143].

Виходячи з такого розуміння громадянського суспільства, наша вітчизняна історія яскраво засвідчує його роль в боротьбі українського народу за своє існування. По-перше, виникнення українського козацтва стало поштовхом до утворення самоорганізації козаків – громадянського суспільства з певними цінностями, ідеалами, нормами, суспільними відносинами. Пізніше козацьке громадянське суспільство стало творцем держави Запорозької Січі, а ще пізніше – Гетьманщини. По-друге, українське громадянське суспільство XIX століття стало творцем українського національно-культурного відродження. Дивуються прихильники аристотелівської традиції: яке ж це громадянське суспільство в Україні XIX століття, коли український народ не мав власної держави, а мав лише колоніальний статус? В тому й справа, що громадяни майбутньої Української держави з'явилися раніше, ніж сама держава. Невже не видно громадянської позиції захисника прав свого народу в суспільній діяльності та творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Драгоманова, В. Антоновича, І. Франка, діячів Кирило-Мефодіївського братства, «Руської трійці», громадівців, народовців та інших діячів, які залишили глибокий слід в культурі нашого народу? М. Михальченко доводить: «Основою нового суспільства спочатку стає не економіка, вона лише згодом виконує роль «основних стін» нової будівлі, а морально-ідеологічні цінності, ідеали» [28, с. 11]. Діячі українського руху спиралася на історичну спадщину козацької України. На початку XX ст. чи не в кожній українській хаті на стіні поряд з іконою висів портрет Т. Шевченка – символ, який засвідчував настрої та цінності, що панували в суспільній свідомості в той час. По-третє, українське громадянське суспільство, яке примножило свої сили в процесі національного відродження XIX – початку XX століття, створило національно-культурне підґрунтя для відродження Української держави в 1917-1920 роках.

Висновки

Викладена в цій статті спроба аналізу зв'язку громадянського суспільства і держави з життєустроєм народу засвідчує вагому роль громадянського суспільства як чинника суспільного розвитку.

1. Творення життеустрою як системи забезпечення нормальних умов життя і побуту людей залежить як від держави, так і від громадянського суспільства. Їх взаємодія відображена впливом на організацію життєдіяльності людей держави – «зверху», а громадянського суспільства – «знизу».

2. Представлена бюрократією державна влада, в розпорядженні якої знаходяться життєво важливі для людей ресурси, здатна як сприяти зміцненню життеустрою народу, так і створювати умови для його руйнації. Зміцнення життеустрою народу забезпечується сприятливими умовами самореалізації людини, сім'ї, трудового колективу, громади, спільноти, коли політика держави реально спрямована на забезпечення нормальних умов життя і розвитку людини, відображає потреби та інтереси не вузьких груп, а широких верств населення, спирається на соціальний досвід і соціальні цінності власного народу. Якщо ж державна влада ігнорує потреби широких народних мас, створений народом соціальний досвід, руйнує існуючу систему соціальних цінностей, то це відображає руйнацію життеустрою народу. Нездатність держави адекватно реагувати на зумовлені впливом громадянського суспільства зміни в життеустрої народу породжує соціальні конфлікти, протистояння, громадянські війни і революції.

3. Громадянське суспільство як форма суспільної самоорганізації, яка вирішально впливає на формування суспільних відносин і соціальних цінностей, пов'язане із творенням життеустрою народу ще в більшій мірі, ніж держава. Саме з діяльності людини, формування її життєвої і громадянської позиції, починається життєустрій людини, сім'ї, громади, спільноти і всього суспільства. Наслідком реалізації трудових, побутових, творчих, наукових, соціальних, політичних та інших проектів є збагачення соціального досвіду.

4. Моделі аристотелівської традиції уявлень про громадянське суспільство, визнаючи його існування лише в умовах демократичної держави, по суті своїй, ігнорують суб'єктність тих суспільних суб'єктів, які не відносяться до «республіки власників». Ось тому в цих моделях дуже важко знайти поряд із поняттям «громадянське суспільство» поняття «соціальні суперечності», «класова боротьба», «революція».

5. Осмислення змін в життеустрої українського народу з позицій боденівської традиції дозволяє визначити вплив громадянського суспільства і державної влади на життєдіяльність народу, спираючись на величезний емпіричний матеріал.

Перспектива подальших наукових досліджень: осмислення ролі громадянського суспільства як відображення впливу суспільно-політичного руху на творення життеустрою українського народу.

Джерела

1. Скворець В.О. Громадянське суспільство і детермінанти оптимізації його розвитку в Україні: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. – Запоріжжя, 2007. – 206 с.

2. Мельник С., Гаврюшенко Г., Шубенок С. Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення // Україна: аспекти праці. – № 4. – 2006. – С. 22-26.
3. Населення України скоротилося до 46,5 мільйона // Соціальний захист. – № 12. – 2007. – С. 17.
4. Пиріг Л. Людність України крізь призму демографії та охорони здоров'я // Сучасність. – № 10. – 2004. – С. 100-111.
5. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
6. Павловський М.А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). – К.: Техніка, 2001. – 312 с.
7. Дубровський М., Андрущенко А. Система і трансформації: Програмне забезпечення розвитку сучасного профспілкового руху в Україні // Профспілки України. – № 5. – 2002. – С.25.
8. Золотухін Г. Соціалізація в умовах незалежності: жертви і переможці // Соціальна психологія. – № 3. – 2006. – С. 52-64.
9. Щокін Г.В. Загальні контури теорії соціального розвитку і управління / Україна на зламі тисячоліть: історичний експурс, проблеми, тенденції та перспективи: [Кол. моногр.] / Г.В. Щокін, М.Б. Попович, М.С. Кармазіна та ін.: За заг. ред. Г.В. Щокіна, М. Головатого; – К.: МАУП, 2000. – С. 9-32.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1986. – 797 с.
11. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 3 вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
12. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 576 с.
13. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 3 вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
14. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. – К.: МАУП, 2005. – 560 с.
15. Литвин В. Прорив до громадянського суспільства // Голос України, № 14 (3514), 26 січня 2005 р. – С. 1-3.
16. Литвин В. Прорив до громадянського суспільства // Голос України, № 15 (3515), 27 січня 2005 р. – С. 1-3.
17. Степаненко В. Українське громадянське суспільство. «Помаранчева» стадія становлення // Віче. – 2005. – № 2 (155). – С. 49-55.
18. Рябов С.Г. Політика як соціальне явище / Політологія: Підручник / І.С. Дзюбко, К.М. Левківський, В.П. Андрущенко та ін.; За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Лемківського. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: Вища шк., 2001. – С. 24-35.
19. Михальченко М. Еліта в Україні: їсте, куме, що зварили // Віче. – № 1(130). – 2003. – С. 7-11.

20. Маркс К. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії /Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. – К.: Держполітвидав УРСР. – Т. 21. – С. 257-302.
21. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
22. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
23. Осовий Г. Заробітна плата як дзеркало чесноти держави, порядності роботодавців і сили профспілок // Профспілки України. – №5. – 2002. – С. 18-24.
24. Справа «Жовнер проти України» (заява 56848/00). Справа «Півень проти України» (заява 56848/00) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 42. – С. 355-362; С. 363-370.
25. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
26. Кравченко И.И. Государство и общество // Вопросы философии. – № 7. – 2007. – С. 19-35.
27. Воловик В.И. Философия политического сознания. Монография. – Запорожье: Просвіта, 2006. – 204 с. – С. 142-148.
28. Михальченко М. Еліта в Україні: їсте, куме, що зварили // Віче. – № 1(130). – 2003. – С. 7-11.

Стаття надійшла 07.05.2008 р.